

Jolanta Szczepańska

 <https://orcid.org/0000-0002-5703-2658>

 szczepanska.m.jolanta@gmail.com

ARCHIWUM PAŃSTWOWE WE WROCŁAWIU

Okoliczności śmierci i pogrzebu trzech żon Rudolfa hrabiego von Stillfried Rattonitza

 <https://doi.org/10.15633/tes.11403>

ABSTRAKT

Okoliczności śmierci i pogrzebu trzech żon Rudolfa hrabiego von Stillfried Rattonitza

Artykuł jest próbą przedstawienia okoliczności śmierci i pogrzebu trzech kolejnych żon hrabiego Rudolfa von Stillfried Rattonitza: Marii z domu von Köckritz, Marii Gabrieli z domu Wallis von Carrighmain i Karoliny z domu von Mettich und Mohr. Najbogatszy materiał źródłowy dotyczy tej ostatniej. Znajdujemy w nim opis jej ostatnich dni, pogrzebu w Berlinie i przenosin prochów do mauzoleum rodzowego w Żelowicach.

SŁOWA KLUCZOWE: ceremonia pogrzebowy, Bukowina Bobrzańska, Żelowice

ABSTRACT

The circumstances of death and the funerals of three wives of count Rudolf von Stillfried Rattonitz

The paper attempts to present the circumstances of death and the funerals of three consecutive wives of count Rudolf von Stillfried Rattonitz: Maria von Köckritz, Maria Gabriela Wallis von Carrighmain and Karolina von Mettich und Mohr. The richest source material concerns the last of them, Karolina. We can find there the description of her last days, the funeral in Berlin and the transfer of her ashes to the family mausoleum in Żelowice.

KEYWORDS: funeral ritual, Bukowina Bobrzańska, Żelowice

Tematyka funeralna zajmuje szczególne miejsce w badaniach nad kulturą dawnej Rzeczypospolitej i rozpatrywana jest w różnych aspektach. Wiele uwagi poświęcono opisom śmierci i przyczynom zgonów polskich władców¹. Zainteresowanie wzbudza ceremoniał, szczególnie rozbudowany w przypadku pogrzebów władców i przedstawicieli magnaterii. Wymienić tu należy zarówno prace o charakterze syntetycznym, jak i opisy konkretnych uroczystości pogrzebowych². Powstały także prace interdyscyplinarne ukazujące materialne aspekty pogrzebu, prezentujące wyniki badań z dziedziny archeologii, antropologii, archeobotaniki, historii sztuki, kostiumologii³. Wśród zainteresowań badawczych obecna jest problematyka śmierci i ceremonii pogrzebowych w Prusach i na Śląsku⁴.

- 1 J. Pierzak, „Ciało umarłe większego wymaga opatrzenia” – sekcja zwłok polskich królów i królowych od XVI do XVIII wieku w kontekście przygotowań do ceremonii pogrzebowej, w: *Śmierć, pogrzeb i upamiętnienie władców w dawnej Polsce*, red. H. Rajfura, P. Szewo, B. Świadek, M. Walczak, P. Węcowski, Warszawa 2020, s. 142–170 (w pracy została wymieniona szczegółowa literatura tematu).
- 2 A. Betlej, *Pogrzeby i nagrobek lubartowski Sanguszków z XVIII wieku*, w: *Wokół Sanguszków. Dzieje – sztuka – kultura. Materiały I Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej 29–30 czerwiec 2006*, red. J. Skrabski, B. Błudys, Tarnów 2007, s. 179–192; M. Butkiewicz, *Najokazalszy pogrzeb na Lubelszczyźnie w okresie staropolskim: „Pompa funebris” Pawła Sanguszki w świetle ówczesnych relacji*, „Rocznik Lubelski” 37 (2011), s. 33–46; J. A. Chrościcki, *Pompa funebris. Z dziejów kultury staropolskiej*, Warszawa 1974; A. Kościelna, *Nowożytny ceremoniał Gryfitów (1531–1654)*, w: *Pompa funebris książąt z dynastii Gryfitów*, red. M. Łopuch, Szczecin 2017, s. 37–69; E. Kowicka, *Oprawa i ceremonia pogrzebu Jana Klemensa Branickiego w 1777 r.*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 40 (1992), nr 4, s. 493–510; P. Ługowski, *Reformacka Pompa Funebris Benedykta Roszkowskiego*, „Rocznik Historii Sztuki”, 45 (2020), s. 91–108; R. Nestorow, „Magna pompa et splendido apparatu”. *Ceremonia pogrzebowa Adama Mikołaja Sieniawskiego we Lwowie i Brzeżanach w r. 1726*, w: *Sztuka Kresów Wschodnich*, t. 6, red. A. Betlej, P. Krasny, Kraków 2006, s. 225–241; A. Słaby, *Śmierć w domu – wokół ceremoniału pogrzebowego w okresie późnego baroku*, w: *Dom, codzienność i święto. Ceremonie i tradycje rodzinne. Studium historyczno-antropologiczne*, red. B. Popiołek, A. Chłosta-Sikorska, M. Gadocha, Kraków 2018, s. 104–114.
- 3 *Kultura funeralna elit Rzeczypospolitej od XVI do XVIII wieku*, red. A. Drążkowska, Toruń 2015 (w pracy została wymieniona szczegółowa literatura tematu).
- 4 L. Brüggemann, *Herrschaft und Tod in der Frühen Neuzeit. Das Sterbe- und Begräbniszeremoniell preußischer Herrscher vom Großen Kurfürsten bis zu Friedrich Wilhelm II. (1688–1797)*, München 2012; M. Čap-sky, *Splendor Silesiae. Rituály, ceremonie a festivity na dvorech slezských knížat*, w: *Slavnosti, ceremonie*

Celem niniejszego artykułu jest próba przedstawienia okoliczności śmierci i pochówku trzech kolejnych żon Rudolfa Marii Bernarda von Stillfried Rattonitza (1759–1846), pruskiego historyka i archiwisty, na podstawie źródeł archiwalnych. Rudolf rozwinął karierę jako historyk, wydawca materiałów źródłowych i archiwista na dworze królów pruskich. Jednak nad jego życiem prywatnym ciążyła ponura passa. Przeżył śmierć swego syna Rudolfa oraz trzech kolejnych żon: Marii z domu von Köckritz, Marii Gabrieli z domu von Wallis Carrighmain i Karoliny z domu von Mettich und Mohr, dla których zbudował mauzolea w Bukowinie Bobrzańskiej i Żelowicach. Materiały te są szczególnie godne uwagi z kilku powodów. Rudolf należy do postaci wybitnych, co czyni wydarzenia z jego życia tym bardziej interesującymi. Wydane w ostatnim czasie dzienniki Rudolfa milczą na temat śmierci dwóch pierwszych jego żon⁵. Luke tę wypełniają przedstawione niżej materiały i zrekonstruowane na ich podstawie fakty z życia Rudolfa. Ponadto śmierć trzech kolejnych żon, jak również zaskakujące podobieństwo okoliczności śmierci i pochówku Marii Gabrieli i Karoliny, nadają tym wydarzeniom aurę tajemniczości oraz decydują o ich wyjątkowości.

Niniejszy artykuł powstał w oparciu o źródła należące do zespołu Akta majątku Stillfriedów-Mettich w Żelowicach-Strachowie, przechowywanego w Archiwum Państwowym we Wrocławiu. Szczególnie bogato udokumentowane są ostatnie dni i pogrzeb trzeciej żony Rudolfa von Stillfried Rattonitza, Karoliny z domu von Mettich und Mohr. Jednostka oznaczona sygnaturą 82/156/o/1/34 zawiera relację dotyczącą ostatnich dni jej życia w Berlinie w maju 1865 roku, dość dokładny opis jej choroby i zastosowanego leczenia, zgonu i pogrzebu w Berlinie, informacje dotyczące budowy mauzoleum w Żelowicach i ponownego jej pochówku. Dostępna jest także duża liczba listów kondolencyjnych⁶. Materiały dotyczące śmierci i pochówku pozostałych dwóch żon Rudolfa,

a rituály v pozdním středověku, red. M. Nodl, F. Šmahel, Praha 2014, s. 199–267; J. Harasimowicz, „*Ars Moriendi*” i „*Pompa funebris*” na Śląsku w dobie Reformacji, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 45 (1990), s. 185–209; I. Korbelářová, R. Dluhošová, *Die Begräbniskultur an den Höfen der Herzöge von Liegnitz und Brieg in der Frühneuzeit*, Troppau 2022.

5 J. Bahlcke, R. Gehrke, *Die Tagebücher des preussischen Hof- und Staatsbeamten Rudol Graf von Stillfried-Alcántara 1827 bis 1882*, t. 1, Berlin 2024.

6 Gräfin Karoline Stillfried, geb. Gräfin Mettich, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. 82/156/o/1/34.

Marii z domu von Köckritz i Marii Gabrieli z domu Wallis von Carrighmain, znajdujemy w jednostce dotyczącej kościoła w Bukowinie Bobrzańskiej⁷.

Rudolf von Stillfried Rattonitz urodził się 14 sierpnia 1804 roku w Jeleniej Górze jako syn Karla Marii Ignacego von Stillfried Rattonitza (1759–1846) i jego małżonki Teresy z domu von Rottenberg-Endersdorf (1763–1822)⁸. Otrzymał staranne wykształcenie. Uczęszczał do Gimnazjum św. Macieja we Wrocławiu, Akademii Rycerskiej w Legnicy, a następnie odbył studia prawnicze na Uniwersytecie Wrocławskim. Niebawem rozwinął karierę na dworze Hohenzollernów, pełniąc tam urzędy mistrza ceremonii, tajnego radcy, a także tworząc i prowadząc archiwum królewskie. Był także członkiem Generalnej Komisji Orderu, Pruskiej Akademii Nauk, a ponadto rycerzem Orderu Orła Czarnego i rycerzem honorowym Zakonu Maltańskiego⁹.

Po raz pierwszy Rudolf ożenił się 4 czerwca 1827 roku z Marią Różą Józefą Kunegundą von Köckritz und Friedland. Ślub odbył się w Brzegu. Wkrótce Rudolf kupił zamek w Lipie, który wyszykował na romantyczną neogotycką rezydencję. Para doczekała się dwóch synów, Henryka i Jerzego. Maria zmarła w wieku zaledwie 38 lat, 13 grudnia 1837 roku w Lipie, i została pochowana w kościele w Bukowinie Bobrzańskiej¹⁰. Dwa lata później Rudolf wszedł w związek małżeński z Marią Gabrielą z domu Wallis von Carrighmain, córką Oliviera i jego żony Eleonory z domu von Kollonicz. Ślub odbył się 30 listopada 1839 roku w Wiedniu¹¹. Niedługo później Maria Gabriela zaszła w ciążę. Najwyraźniej obawiała się pierwszego porodu, gdyż kilka tygodni przed mającym nastąpić rozwiązaniem, 19 listopada 1840 roku w Lipie, spisała swój testament, wyznaczając swym głównym spadkobiercą dziecko i zobowiązując je do wypłacania renty jego ojcu. W przypadku bezpotomnej śmierci głównym spadkobiercą miał zostać mąż. Temu ostatniemu przyspaść miał także diadem z pereł i diamentów, zaś siostrze Józefinie, damie dworu cesarzowej, dwie wielkie perły¹².

7 Kirchen – Sachen Nieder Buchwald, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. 82/156/o/7/624.

8 Odpis aktu chrztu Rudolfa von Stillfried Rattonitza, Jelenia Góra, 7.07.1834, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. 82/156/o/1/35, s. 42.

9 Więcej na temat Rudolfa von Stillfried Rattonitza zob. J. Bahlcke, R. Gehrke, *Die Tagebücher*, s. 38 (tam wymieniona szczegółowa literatura tematu).

10 Acta Kirchen Sachen, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. 82/156/o/7/624, s. 88.

11 Odpis aktu ślubu Rudolfa von Stillfried Rattonitza z Marią Gabriellą von Wallis, Berlin, 12.05.1859, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. 82/156/o/1/35, s. 53-55.

12 Odpis testamentu Marii Gabrielli von Stillfried z domu von Wallis, Berlin, 13.03.1858, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. 82/156/o/1/111, s. 9-12.

27 grudnia 1840 roku w Lipie doszło do szczęśliwego rozwiązania i na świat przyszedł Rudolf Maria Friedrich Olivier¹³. Chłopiec zmarł jednak 15 października 1853 roku i został pochowany pod prezbiterium kościoła w Bukowinie Bobrzańskiej¹⁴. Wieku dorosłego dożył natomiast drugi syn Rudolfa i Marii Gabrieli, Paul Franz, urodzony 5 sierpnia 1842 roku. W 1857 roku Maria Gabriela, przezuwając najwyraźniej rychły kres swojego żywota, przekazała mu dobra ziemskie w Bukowinie Bobrzańskiej i Wilczycach, z których utworzyła ordynację majątkową na prawie primogenitury¹⁵.

W połowie lat pięćdziesiątych XIX wieku przed utworzeniem ordynacji przez Marię Gabrielę Rudolf dokonał gruntownej przebudowy kościoła w Bukowinie Bobrzańskiej. W trakcie tych prac do kościoła została dobudowana od strony północnej kaplica, która miała pełnić funkcję mauzoleum rodowego Stillfriedów. Spoczywały tam bowiem doczesne szczątki babki macierzystej Rudolfa, Marii Eleonory von Rottenberg z domu von Lindesheim, zmarłej w Bukowinie 10 lutego 1785 roku. Budowa kaplicy niosła za sobą konieczność likwidacji grobów znajdujących się na zewnątrz kościoła. Trumny zostały przeniesione w inne miejsce, zaś pojedyncze kości zgromadzono we wspólnym grobie. W tej świątyni 25 sierpnia 1782 r. pobrali się rodzice Rudolfa, Karl Ignacy Maria von Stillfried Rattonitz i Teresa Maria Jadwiga z domu von Rottenberg. Zmarli oni w Jeleniej Górze – Teresa w 1822 roku, a Karl Ignacy w 1846 – i zostali pochowani w tamtejszym kościele farnym. Kilka miesięcy po śmierci ojca Rudolf postanowił przygotować w kościele w Bukowinie, w krypcie pod ołtarzem, wspólny grób dla rodziców, do którego przeniósł ich prochy i uroczystie pochował¹⁶.

13 Odpis aktu chrztu Rudolfa Marii Friedricha Olivier von Stillfried Rattonitza, Lipa, 14.04.1846, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. 82/156/o/1/29, s. 1.

14 Korrespondenz über verschiedenen Gegenstände, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. 82/156/o/1/111, s. 14.

15 Odpis dokumentu utworzenia ordynacji majątkowej w Bukowinie Bobrzańskiej, Głogów, 18.11.1862, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. 82/156/o/2/135, s. 48–65.

16 Acta Kirchen Sachen, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. 82/156/o/7/624, s. 88–89.

Ryc. 1. Kościół w Bukowinie Bobrzańskiej (fot. J. Szczepańska)

Ryc. 2. Epitafium Rudolfa von Stillfried w Bukowinie Bobrzańskiej (fot. J. Szczepańska)

W korespondencji hrabiego mowa o rozmaitych interesujących szczegółach dotyczących świątyni, jej wyposażenia oraz dokonanej przebudowy. Między

innymi dowiadujemy się także o płytach nagrobnych zdobiących wówczas wnętrze świątyni. Siedem z nich, dobrze zachowanych, znajdowało się w pobliżu ołtarza głównego. Dziewięć pozostałych, wmurowanych w posadzkę na prawo od ołtarza i w okolicach ambony, było mocno zniszczonych i nieczytelnych. Hrabia nie wspomina, kogo upamiętniały te płyty¹⁷. Pośród materiałów dotyczących przebudowy tej świątyni zamieścił piękny szkic jednej z nich, upamiętniającej Ewę pochodzącą z rodu von Skopp, z którego wywodzili się dawni właściciele Bukowiny¹⁸.

Maria Gabriela zmarła 7 stycznia 1858 roku w Berlinie. Dwa dni później została pochowana w podziemiach tamtejszego kościoła św. Jadwigi. Mimo że w testamencie wyraziła wolę, by pochować ją w katolickim kościele w miejscu, w którym przyjdzie jej umrzeć, niezależnie, czy będzie to w Austrii czy Prusach, na wsi czy w mieście, Rudolf zatroszczył się, by przetransportować koleją trumnę z jej prochami na Śląsk i pochować w rodzowym mauzoleum w Bukowinie Bobrzańskiej, w krypcie pod ołtarzem. Stało się to na początku kwietnia 1858 roku¹⁹.

Niedługo po śmierci Marii Gabrieli Rudolf wszedł w kolejny związek małżeński. Tym razem jego wybranką została Karolina z domu von Mettich und Mohr, wdowa po Michaelu Gideonie von Wimmersbergu. Ślub odbył się 11 czerwca 1859 roku we Wrocławiu²⁰. Karolina Anna Franciszka Agnieszka urodziła się 12 czerwca 1815 roku w Znojmie jako córka Antona Mohr von Ehrenfeld i jego żony Józefy z domu von Mettich²¹. Matka jej zmarła przedwcześnie. W testamencie sporządzonym w Znojmie 1 czerwca 1817 roku Józefa wyznaczyła jako głównych spadkobierców swe dzieci. Do czasu osiągnięcia przez nie pełnoletności majątkiem miał zarządzać Anton. Jemu także dożywotnio przysługiwała połowa dochodów płynących z majątku. Józefa nie zapomniała o swych siostrach, Antonii i Marii, którym zapisała biżuterię i porcelanę, ani o swej szwagierce, Mariannie von Mettich z domu Henckel von Donnersmarck,

17 Acta Kirchen Sachen, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. 82/156/o/7/624, s. 92–93.

18 Umfassend Abbildung eines in der Buchwalden Kirche aufgefundenen Grabsteines, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. 82/156/o/7/624, s. 2.

19 Korrespondenz über verschiedenen Gegenstände, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. 82/156/o/1/111, s. 13–14.

20 Odpis aktu ślubu Rudolfa von Stillfried Rattonitza z Karoliną z domu von Mettich und Mohr, Wrocław, 26.04.1860, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. 82/156/o/1/35, s. 50.

21 Odpis aktu chrztu Karoliny Mohr von Ehrenfeld z kościoła św. Mikołaja w Znojmie, Brno, 29.04.1836, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. 82/156/o/1/35, s. 44–46.

której przypaść miał portret Karola von Mettich, jej męża i zarazem brata spadkodawcy²².

Ryc. 3. Pałac w Żelowicach, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. 82/156/0/1/34, s. 544

Karolina wychowywała się w pałacu w Żelowicach pod opieką wujostwa, Henryka von Mettich i jego żony Marii Anny z domu von Saurma-Jeltsch, a także pod okiem guwernantki, panny Ernestyny von Woysch. Majątek składający się z dóbr w Żelowicach i Strachowie otrzymała Maria Anna w 1818 roku od swej matki Antonii von Saurma. Maria Anna zmarła 5 kwietnia 1836 roku, pozostawiwszy testament, w którym głównym spadkobiercą uczyniła swego męża. Wyraziła jednak życzenie, by po jego śmierci majątek przeszedł na jej przybraną córkę (określiła ją jako *Pflegetochter*) Karolinę²³. W testamencie spisanym 30 września 1844 roku w Żelowicach Henryk, szanując wolę swej zmarłej

22 Kopia testamentu Józefiny von Mohr z domu von Mettich, Znojmo, 1.06.1817, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. 82/156/0/1/107, s. 69–70.

23 *Ausfertigung des Testaments und der drei Codicille der verstorbenen Gräfin von Mettich, Maria Anna geborenen Freiin von Saurma auf Silbitz und Strachau für die Freiin von Wimmersberg, Caroline*

małżonki, uczynił Karolinę swą główną spadkobierczynią, zobowiązując ją zarazem do wypłacenia pewnych sum jej krewnym. Maria wdowa von Larisch z domu von Mettich, jej córka Helena, Anna Larisch z domu von Mettich, jej córki Anna i Zofia oraz podporucznik Mohr von Ehrenfeld (brat Karoliny) mieli otrzymać po tysiąc talarów²⁴. W 1847 roku siedemdziesięcioletni Henryk, będąc ostatnim pozostałym przy życiu męskim przedstawicielem rodu von Mettich, dokonał oficjalnej adopcji Karoliny²⁵. Była ona już wówczas żoną Michaela Gideona von Wimmersberga, pana na Piotrowicach Nyskich. Henryk otrzymał zgodę króla na to, by Karolina nosiła nazwisko Mettich. Henryk, ostatni męski przedstawiciel rodu von Mettich, zmarł 11 kwietnia 1853 roku²⁶. W 1855 roku Karolina została wdową²⁷. Po zawarciu związku małżeńskiego z Rudolfem Karolina z dóbr w Żelowicach i Strachowie utworzyła fideikomis dla swego pasierba Paula²⁸.

Karolina cierpiała od dłuższego czasu na chorobę, która za kilka lat miała doprowadzić do jej śmierci. W sporządzonym 16 marca 1859 roku kodycyłu do spisanego już wcześniej testamentu Karolina pisała: „W Żelowicach na wzgórzu Butterberg (Maślana Góra) w pobliżu alei lipowej powinien być wybudowany kościółek. Najpóźniej dwa lata po mojej śmierci ma być ukończony i mają być tam pochowane doczesne szczątki moich przybranych rodziców, mojej świętej pamięci małżonka, a także moje własne. Odnośnie wystroju wnętrza kościoła, układu pomników nagrobnych i inskrypcji, proszę Jego Ekscelencję Radcę Tajnego i Mistrza Ceremonii Jego Królewskiej Mości, Pana Rudolfa hrabiego von Stillfried-Alcantara o udzielenie rady. W ostatnim czasie często rozmawialiśmy na ten temat, a nasze gusta i zapatrywania były wielce zgodne”²⁹.

geboren Mohr von Ehrenfeld zu Peterwitz, Breslau, 21.06.1836, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. 82/156/0/1/107, s. 10–48.

24 Testament Henryka von Mettich, Niemcza 18.04.1853, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. 82/156/0/1/107, s. 1–9.

25 Umowa adopcyjna zawarta w Niemczy 24.11.1847, zatwierdzona 29.11.1847 przez Wyższy Sąd Krajowy we Wrocławiu, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. 82/156/0/1/35, s. 47–49.

26 Henryk von Mettich, ur. 13.09.1778 w Głogówku, zm. 11.04.1853 w Żelowicach. Daty z płyt nagrobnych znajdujących się w kościele Podwyższenia Krzyża Św. w Żelowicach.

27 Gideon Michael von Wimmersberg, ur. 23.09.1790, zm. 3.12.1855. Daty z płyt nagrobnych znajdujących się w kościele Podwyższenia Krzyża Św. w Żelowicach.

28 Fideikomiss Stiftung in Silbitz und Strachau bei Nimptsch in Schlesien, Abschrift, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. 82/156/0/2/135, s. 6–27.

29 Das Kirchlein zum Heiligen Kreuz auf dem Silbitzer Kapellenberge, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. 82/156/0/1/34, s. 524.

Ryc. 4. Karolina von Mettich und Mohr, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. 82/156/o/1/34, s. 526

Ryc. 5. Aleja lipowa w Żelowicach (fot. J. Szczepańska)

Był maj 1865 roku, Karolina przebywała w Berlinie. Mimo złego samopoczucia zachowywała aktywność, brała udział w życiu religijnym, kulturalnym i towarzyskim, uczestniczyła w nabożeństwach, chodziła do teatru, odwiedzała wystawy fotografii i malarstwa oraz przyjmowała odwiedziny. 26 maja objawy choroby nasiliły się. Zmarła w środę 31 maja 1865 roku. Około godziny drugiej w nocy hrabia kazał posłać po duchownego. Ten przystąpił do łoża chorej i zamiast modlić się o jej wyzdrowienie, na co przygotowana była chora, przystąpił do udzielania generalnego absolutorium i ostatniego namaszczenia. Karolina była przytomna, lewą ręką uczyniła znak krzyża i podała księdzu rękę do namaszczenia świętymi olejami. Potem błogosławiła wszystkich, którzy stali wokoło jej łoża, najpierw przybranego syna Paula. Hrabia pochylił się nad umierającą i rzekł: „Dziękuję Ci za twą miłość! Była ona największym szczęściem mojego życia. Twoje życie to było czynić dobro, twoje dzieła podążają za Tobą. Niech Bóg Cię pobłogosławi, Twoja pamięć będzie wiecznie trwać!”. Umierając spojrzała w górę i uśmiechnęła się, mówić już nie mogła. Oparła głowę o dłoń męża. W lewej dłoni trzymała poświęconą, płonącą świecę, a mąż

drugą ręką trzymał jej prawą dłoń. Zmarła około 4 rano³⁰. Kilka godzin po jej śmierci Rudolf zlecił rzeźbiarzowi Johannowi Baltasarowi Jandzie wykonanie maski pośmiertnej. Przy zmarłej czuwały siostry szarytki. One także ubrały ją i umieściły w trumnie o przeszklonym wieku. Życzeniem hrabiny było, by pochować ją w sukni czarnej lub szarej. Została jednak odziana w suknię z motywem kwiatowym. Głowę przyozdobiono jasnym czepkiem z welonem. W prawą dłoń wetknięto krzyżyk odpustowy z kościoła w Smogorzowie, w lewą różaniec ze szlifowanego kamienia i obrazek Matki Bożej. Zgodnie z życzeniem zmarłej, głowa jej spoczęła na skórzanej poduszce, na której za życia zwykła była odpoczywać i na której dokonała żywota³¹.

Ryc. 6. Maska pośmiertna Karoliny von Mettich und Mohr, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. 82/156/o/1/34, s. 139

30 *Von der Krankheit und den letzten Stunden der Gräfin Caroline Stillfried geborenen Gräfin von Mettich*, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. 82/156/o/1/34, s. 9–16.

31 *Von der Krankheit und den letzten Stunden der Gräfin Caroline Stillfried geborenen Gräfin von Mettich*, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. 82/156/o/1/34, s. 16–18.

Ryc. 7. Karolina von Mettich und Mohr adorująca Madonnę z Dzieciątkiem, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. 82/156/o/1/34, s. 143

Opis ceremonii pogrzebowej zamieszczono m.in. w prasie niemieckiej:

Pokój z ciałem zmarłej przeobraził się w *chambre ardent*. Otoczona liściastymi roślinami i kandelabrami wznosiła się na podwyższeniu trumna, udekorowana bogato rękoma przyjaciół palmami i wieńcami. U podnóża trumny, otoczona bluszczem

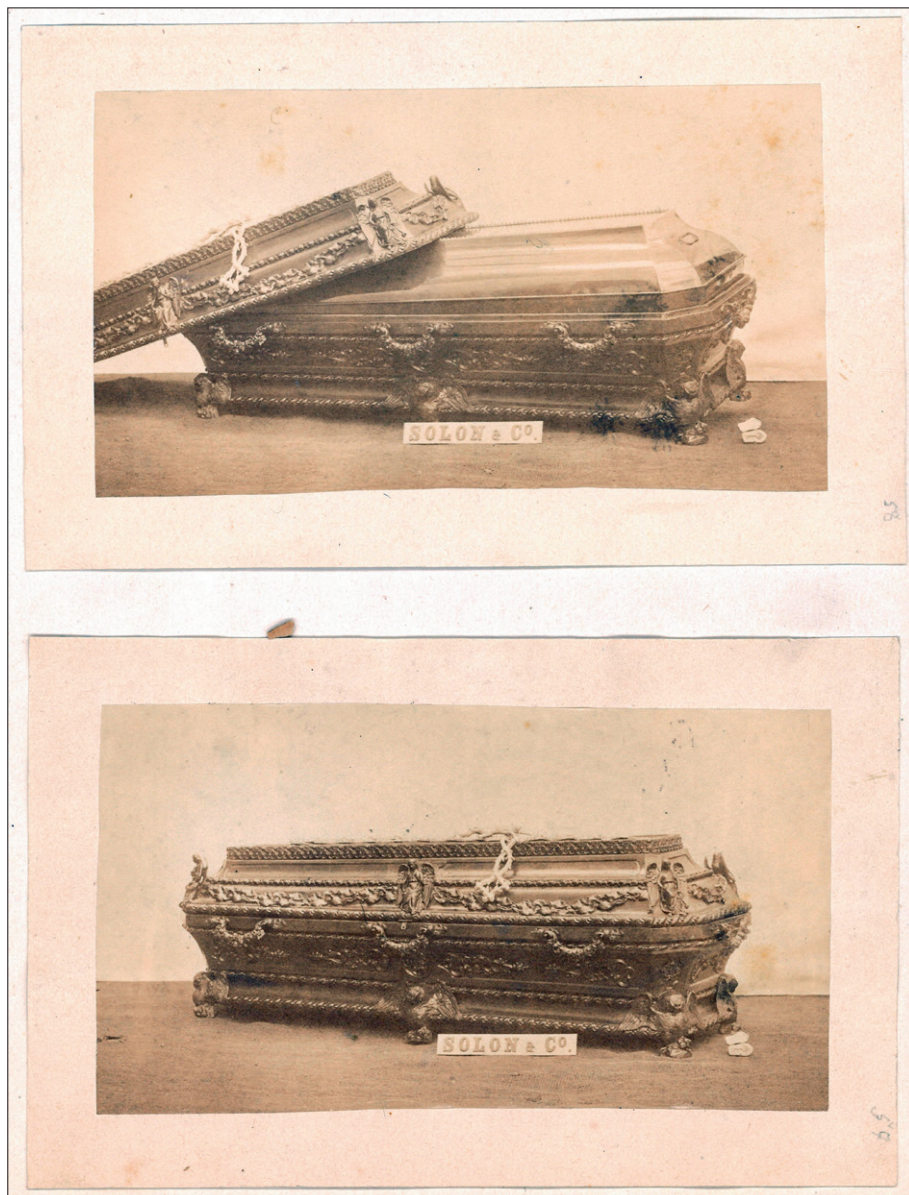
i laurowym pnączem, widniała maska, która została wykonana krótko po śmierci przez rzeźbiarza Jandę; na taborecie spoczywały ordery upamiętnionej pani hrabiny. Zebrało się liczne grono żałobników należących do najwyższych sfer. Obrzędy religijne, w których uczestniczyli mąż i synowie, odprawił ksiądz Karker, śpiewy wykonał chór katedralny. O 10 wieczorem trumna została przewieziona wozem królewskim do krypty pod kościołem św. Jadwigi i tam umieszczona przy śpiewach katolickiego chóru młodzieżowego. Miała pozostać w niej do czasu ukończenia krypty rodowej w Żelowicach na Śląsku, gdzie szczątki miały znaleźć miejsce wiecznego spoczynku. Trumna, w której spoczywało ciało, znajdowała się w podwójnym cynowym sarkofagu. Wstawiona tam trumna od głowy aż po końce stóp wyposażona była w szybę i spoczywała w drugiej trumnie, której forma i zdobienia w stylu renesansowym, srebrne figury i jasnobrązowe tło, przedstawiały w sposób alegoryczny ideę „z nocy ku światłu”³².

Ryc. 8. Trumna Karoliny von Mettich und Mohr, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. 82/156/o/1/34, s. 144

32 „Berliner Zuschauer”, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. 82/156/o/1/34, s. 147 (tłum. J. Szczepańska).

Ryc. 9. Trumna Karoliny von Mettich und Mohr, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. 82/156/0/1/34, s. 144

12 czerwca odbyło się uroczyste requiem. Ołtarz w kościele św. Jadwigi przystrojono na tę okoliczność czarną krepą i kwiatami. W nawie ustawiono katafalk, na którym pośród wieńców i kwiatów umieszczono herb zmarłej. Rudolf, zgodnie z wolą zmarłej małżonki, zatroszczył się o budowę mauzoleum w Żelowicach. W 1865 roku pisał w swych dziennikach:

W cieniu starych lip | kryją się dwa groby | ciało tu pochować | duszę uratować | jest to w naszym życiu najważniejsze ostatnie staranie³³.

Świątynia wzniesiona została według projektu Karla Lüdeckego, w stylu neogotyckim, z cegły i piaskowca, na granitowym fundamencie. Jest to budowla trójnawowa z ośmiokątnym chórem, zwieńczona smukłą wieżą. Na szczycie fasady widnieje postać anioła trzymającego herby Stillfriedów i Mettichów, przyozdobione po bokach wstęgą, na której widnieje inskrypcja: *Ego sum ostium, dicit Dominus, per me, si quis introierit, salvabitur*. Między herbami umieszczony został Krzyż Orderu Teresy Królowej Bawarii. Okna wypełniają witraże z fabryki dr. Heinricha Oidtmanna z Linnich, opatrzone inicjałami fundatorów: R. i C. – Rudolf i Karolina, St. i M – Stillfried i Mettich. Rozeta nad wejściem przedstawia Madonnę della Sedia. W ołtarzu głównym znajduje się obraz ze sceną ukrzyżowania. Wznosząc mauzoleum w Żelowicach i pragnąc zrealizować wolę Karoliny – wyrażoną jeszcze 16 marca 1859 roku w kodycylu do spisanego już wcześniej testamentu, aby świątynia ta *nie tylko nosiła charakter prawdziwie katolickiego domu modlitwy, ale też arystokratycznego miejsca pochówku* – Rudolf przyozdobił jej wnętrze całopostaciowymi płytami nagrobnymi upamiętniającymi członków rodów Mettichów i Stillfriedów, a także rodów z nimi spokrewnionych i spowinowaconych, które sprowadził tu z kościołów w Imbramowicach, Borzygniewie i Tłustorębach. 26 kwietnia 1866 roku na wieży mauzoleum zawieszono dwa dzwony, odlane w Piławie Górnej przez mistrza Wagnera, z których jeden brzmi na nutę „a”, a drugi na „c” – Anna i Karolina. Poświęcenie świątyni miało odbyć się 31 maja 1866 roku, ale ze względu na wojnę prusko-austriacką uroczystości przesunęły się w czasie. Uroczysta inauguracja miała miejsce 4 czerwca 1868 roku. Zaplanowano obiad dla dwudziestu pięciu gości. Po południu nastąpiło przekazanie kluczy do kaplicy i domu dla sióstr zakonnych przez mistrza Karla Lüdeckego.

33 Das Kirchlein zum Heiligen Kreuz auf dem Silbitzer Kapellenberge, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. 82/156/o/1/34, s. 525 (tłum. J. Szczepańska).

Ryc. 10. Mauzoleum w Żelowicach, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. 82/156/o/1/34, s. 531

Ryc. 11. Mauzoleum w Żelowicach, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. 82/156/0/1/34, s. 532

5 czerwca 1868 roku trumna ze szczątkami Karoliny została podjęta z krypty kościoła św. Jadwigi w Berlinie i przewieziona królewskim powozem na Niederschlesisch-Märkischer Bahnhof, skąd koleją ruszyła do Piławy Górnej.

Następnego dnia o 6 rano ruszył stamtąd kondukt przez Przerzeczyn i Ciepłowodę do Żelowic. Trumna wieziona była czarnym wozem oznaczonym herbem zmarłej hrabiny, ciągniętym przez cztery na czarno przystrojone konie, z których każdy prowadzony był przez mężczyznę odzianego w czarny kapelusz i długi czarny płaszcz. Kondukt tworzyli zarządcy majątku w Żelowicach, tamtejsi chłopci i parobkowie. Za trumną podążał hrabia Rudolf z synami. Na skraju Żelowic czekali duchowni i przedstawiciele lokalnej społeczności, nauczyciele i członkowie gminy, aby dołączyć do orszaku żałobnego. Przy dźwięku dzwonów trumnę wniesiono do krypty pod ołtarzem. Odsunięto kratę i opuszczono trumnę udekorowaną kwiatami. Egzekwie trwały do południa następnego dnia. Uroczystość zakończyła się lanczem zjedzonym na zamku w Żelowicach³⁴.

Badając okoliczności śmierci i pogrzebu trzech żon Rudolfa von Stillfried Rattonitza, najwięcej informacji napotykaemy w źródłach dotyczących Karoliny z domu von Mettich und Mohr. Przyczyną może tu być zaangażowanie Karoliny w działalność dobroczynną, dzięki czemu była ona osobą powszechnie znaną i cenioną. Od 1862 roku była damą honorową zakonu maltańskiego, prowadzącą działalność na rzecz opieki nad chorymi i rannymi. Odznaczona została przez królową Augustę Orderem Luizy. 27 września 1864 roku, będąc wraz z mężem na dworze cesarskim w Schönbrunn, cesarzowa Elżbieta podarowała jej kosztowną bransoletę³⁵. Zasługi Karoliny podkreślała niemiecka prasa: „Dzisiaj (31 maja) o 4 rano zmarła w domu żona mistrza ceremonii hrabiego Stillfried Rattonitza, hrabina Karolina Stillfried z domu Mettich, dzięki chwalebnym cechom charakteru lubiana i ceniona w towarzystwie dama, która zapewniła sobie trwałą pamięć przez wielorako dowiedziony – szczególnie w czasie działań wojennych ubiegłego roku – ustawiczny zmysł dobroczynny i przez pożyteczne działania dla instytucji służących dobru powszechnemu”³⁶.

Rudolf zmarł 9 sierpnia 1882 roku w Żelowicach³⁷. Miejsce wiecznego spoczynku znalazł obok swej trzeciej żony, w krypcie tamtejszego kościoła. Na próżno szukać epitafium ku jego pamięci. Jediną po nim pamiątką jest inskrypcja znajdująca się na jednym ze schodów wiodących do prezbiterium,

34 Das Kirchlein zum Heiligen Kreuz auf dem Silbitzer Kapellenberge, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. 82/156/0/1/34, s. 543.

35 R. Stillfried, *Geschichtliche Nachrichten vom Geschlechte Stillfried von Rattonitz*, t. 1, Berlin 1870, s. 403.

36 „Neue Preussische Zeitung”, Nr 126, 1 VI 1865, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. 82/156/0/1/34, s. 78 (tłum. J. Szczepańska).

37 Akt zgonu nr 39 Rudolfa von Stillfried-Rattonitza, Standesamt Praust, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. 82/156/0/1/35, s. 1.

którą sam jeszcze za swego żywota dopilnował sporządzić: *Hoc sacellum Sanctae Crucis supra sepulturam uxoris optimae aedificare curavit Rudolphus Stillfried MDCCCLXV*.

Analizując przekazy dotyczące śmierci i pogrzebu Marii Gabrieli i Karoliny, uderzające jest pewne podobieństwo. Obie zmarły bowiem w Berlinie, ich ciała zostały tymczasowo pochowane w tamtejszym kościele św. Jadwigi, po czym zostały przetransportowane koleją na Śląsk i złożone w mauzoleach – ciało Marii Gabrieli w Bukowinie Bobrzańskiej, zaś Karoliny w Żelowicach. Zastanawiająca jest obfitość źródeł dotyczących choroby, śmierci i pogrzebu Karoliny w zestawieniu ze szczupłością przekazów dotyczących śmierci dwóch pierwszych żon Rudolfa Stillfried Rattonitza, a także i jego samego. Świadczą zapewne o jej wyjątkowości i udanym pożyciu małżeńskim, co potwierdzają wzmianki w dziennikach Rudolfa. Natomiast jego związek z Marią Gabrielą do szczęśliwych nie należał. Niewykluczone jednak, że część materiałów dotyczących Rudolfa i Marii Gabrieli została wywieziona z Żelowic przez ich syna Paula, który wraz z rodziną przeniósł się do Merano, a Żelowice jedynie odwiedzał.

Bibliografia

- Acta Kirchen Sachen, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. 82/156/o/7/624.
Akt zgonu nr 39 Rudolfa von Stillfried-Rattonitza, Standesamt Praust, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. 82/156/o/1/35, s. 1.
Ausfertigung des Testaments und der drei Codicille der verstorbenen Gräfin von Mettich, Maria Anna geborenen Freiin von Saurma auf Silbitz und Strachau für die Freiin von Wimmersberg, Caroline geboren Mohr von Ehrenfeld zu Peterwitz, Breslau, 21.06.1836, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. 82/156/o/1/107, s. 10–48.
Bahlcke J., Gehrke R., *Die Tagebücher des preussischen Hof- und Staatsbeamten Rudol Graf von Stillfried-Alcántara 1827 bis 1882*, Berlin 2024.
Betlej A., *Pogrzeby i nagrobek lubartowski Sanguszków z XVIII wieku*, w: *Wokół Sanguszków. Dzieje – sztuka – kultura. Materiały I Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej 29–30 czerwiec 2006*, red. J. Skrabski, B. Błudys, Tarnów 2007, s. 179–192.
Brüggemann L., *Herrschaft und Tod in der Frühen Neuzeit. Das Sterbe- und Begräbniszeremoniell preußischer Herrscher vom Großen Kurfürsten bis zu Friedrich Wilhelm II. (1688–1797)*, München 2012.

- Butkiewicz M., *Najokazalszy pogrzeb na Lubelszczyźnie w okresie staropolskim: „Pompa funebris” Pawła Sanguszki w świetle ówczesnych relacji*, „Rocznik Lubelski” 37 (2011), s. 33–46.
- Chrościcki J. A., *Pompa funebris. Z dziejów kultury staropolskiej*, Warszawa 1974.
- Das Kirchlein zum Heiligen Kreuz auf dem Silbitzer Kapellenberge, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. 82/156/o/1/34.
- Fideikomiss Stiftung in Silbitz und Strachau bei Nimptsch in Schlesien, Abschrift, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. 82/156/o/2/135, s. 6–27.
- Harasimowicz J., „*Ars moriendi*” i „*pompa funebris*” na Śląsku w dobie reformacji, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 45 (1990) nr 2, s. 185–209.
- Kopia testamentu Józefiny von Mohr z domu von Mettich, Znojmo, 1.06.1817, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. 82/156/o/1/107, s. 69–70.
- Korbelářová I., Dluhošová R., *Die Begräbniskultur an den Höfen der Herzöge von Liegnitz und Brieg in der Frühneuzeit*, Troppau 2022.
- Korrespondenz über verschiedenen Gegenstände, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. 82/156/o/1/111, s. 13–14.
- Kowecka E., *Oprawa i ceremonia pogrzebu Jana Klemensa Branickiego w 1777 r.*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 40 (1992) nr 4, s. 493–510.
- Kościelna A., *Nowożytny ceremonial Gryfitów (1531–1654)*, w: *Pompa funebris książąt z dynastii Gryfitów*, red. M. Łopuch, Szczecin 2017, s. 37–69.
- Kultura funeralna elit Rzeczypospolitej od XVI do XVIII wieku*, red. A. Drążkowska, Toruń 2015.
- Nestorow R., „*Magna pompa et splendido apparatu*”. *Ceremonia pogrzebowa Adama Mikołaja Sieniawskiego we Lwowie i Brzeżanach w r. 1726*, w: *Sztuka Kresów Wschodnich*, t. 6, red. A. Betlej, P. Krasny, Kraków 2006, s. 225–241.
- Odpis aktu chrztu Rudolfa von Stillfried Rattonitza, Jelenia Góra, 7.07.1834, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. 82/156/o/1/35, s. 42.
- Odpis aktu chrztu z kościoła św. Mikołaja w Znojmie, Brno, 29.04.1836, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. 82/156/o/1/35, s. 44–46.
- Odpis aktu ślubu Rudolfa von Stillfried Rattonitza z Karoliną z domu von Mettich und Mohr, Wrocław, 26.04.1860, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. 82/156/o/1/35, s. 50.
- Odpis aktu ślubu Rudolfa von Stillfried Rattonitza z Marią Gabriellą von Wallis, Berlin, 12.05.1859, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. 82/156/o/1/35, s. 53–55.

- Odpis dokumentu utworzenia ordynacji majątkowej w Bukowinie Bobrzańskiej, Głogów, 18.11.1862, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. 82/156/o/2/135, s. 48–65.
- Odpis testamentu Marii Gabrielli von Stillfried z domu von Wallis, Berlin, 13.03.1858, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. 82/156/o/1/111, s. 9–12.
- Pierzak J., „*Ciało umarłe większego wymaga opatrzenia*” – sekcja zwłok polskich królów i królowych od XVI do XVIII wieku w kontekście przygotowań do ceremonii pogrzebowej w: *Śmierć, pogrzeb i upamiętnienie władców w dawnej Polsce*, red. H. Rajfura, P. Szwedo, B. Świadek, M. Walczak, P. Węcowski, Warszawa 2020, s. 142–170.
- Stillfried R., *Gechichtliche Nachrichten vom Geschlechte Stillfried von Rattonitz*, t. 1, Berlin 1870.
- Słaby A., *Śmierć w domu – wokół ceremoniału pogrzebowego w okresie późnego baroku*, w: *Dom, codzienność i święto. Ceremonie i tradycje rodzinne. Studium historyczno-antropologiczne*, red. B. Popiołek, A. Chłosta-Sikorska, M. Gadocha, Kraków 2018, s. 104–114.
- Testament Henryka von Mettich, Niemcza 18.04.1853, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. 82/156/o/1/107, s. 1–9.
- Umgefasen Abbildung eines in der Buchwalden Kirche aufgefundenes Grabsteines, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. 82/156/o/7/624, s. 2.
- Umowa adopcyjna zawarta w Niemczy 24.11.1847, zatwierdzona 29.11.1847 przez Wyższy Sąd Krajowy we Wrocławiu, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. 82/156/o/1/35, s. 47–49.
- Von der Krankheit und den letzten Stunden der Gräfin Caroline Stillfried geborenen Gräfin von Mettich*, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. 82/156/o/1/34.
- Čapský M., *Splendor Silesiae. Rituály, ceremonie a festivity na dvorech slezských knížat*, w: *Slavnosti, ceremonie a rituály v pozdním středověku*, red. M. Nodl, F. Šmahel, Praha 2014, s. 199–267.
- Ługowski P., *Reformacka „pompa funebris” Benedykta Roszkowskiego*, „Rocznik Historii Sztuki” 45 (2020), s. 91–108.
- Odpis aktu chrztu Rudolfa Marii Friedricha Olivier von Stillfried Rattonitz, Lipa, 14.04.1846, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. 82/156/o/1/29, s. 1.